

Vesna VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ*

PEKIĆEVA IDIOSINKRAZIJA PREMA ZVANIČNOJ ISTORIOGRAFIJI¹

Sažetak: Prema eksplicitnim navodima, zvanična istoriografija za Pekića predstavlja demonijastički konstrukt, dok su mitovi sredstvo da se zvanična istorija destruiira i (de)konstruiše. U središtu istraživanja ove konstante Pekićevog poetičkog postupka nalazi se roman *Atlantida* koji je određen kao antropološki epos, posredstvom kojeg se projektuju semantički disperzivna umjetnička, filofska i religijska saznanja, a kojima se rasvjetljava odnos kulture i civilizacije. Tome pogoduje sferična semantika *Atlantide*, saobražena zakonitostima mitskog vremena, koje je uvijek ciklično, raste-gljivo i reverzibilno. U skladu sa tim, autor ističe da „istina ima najviše izgleda da bude negde gde se naša mašta i tuđa realnost ukrštaju.” (Pekić 2001: 9) Osim navedenog, razmotrićemo i *hybris* kao pojam koji predstavlja središte homerskog filofska-antropološkog eposa, a nalazi se u temelju Pekićevih narativnih struktura.

Ključne riječi: *Pekić, istoriografija, epos, mit, hybris, distopija*

Idiosinkrazija, odnosno prenaplašena osjetljivost i temeljna sumnjičavost prema zvaničnim istoriografskim tekstovima, predstavlja okosnicu svih Pekićevih djela.² Osim iz romana, novela i pripovjedaka, iščitavamo

* Prof. dr Vesna Vukićević-Janković, Univerzitet Crne Gore, Filološki fakultet, Nikšić

¹ Naziv rada je dat na osnovu sljedećeg citata: „...U kakvu vrstu ide život ličnosti što ćemo je *pesnički* nazvati „čovekom koji je jeo smrt”, *administrativno obeležiti* kao građanina Jean-Louisa Popiera, a *upoznati blagodareći mojoj idiosinkraziji prema zvaničnoj istoriografiji*, nećemo reći. Delimično stoga što ne znamo, delimično da neobičnu povest o njemu uskladimo s običajima starovremene istrage koja konačne zaključke o osumnjičenom donosi posle hapšenja, a ne one napredne što im s tim zaključkom na vrata kuca” (Pekić 2001: 83).

² „Prvo poglavlje svojih memoara o hapšenju i petogodišnjem boravku na robiji, Pekić posvećuje, sasvim neočekivano, arheološkom nalazištu u mestu Sutoon Hoo. Opis

je iz njegovih brojnih komentara, zapisa, bilježaka, pisama i tematskih elaboracija, od kojih su neke objavljene tek posthumno. Konstantno nepovjerenje u vjerodostojnost i način iznošenja historijskih činjenica, kao i temeljno nezadovoljstvo historiografijom, koje je neprekidno razrađivano u cjelokupnom Pekićevom opusu, može se dovesti u vezu sa tvrdnjom: „Pekić uvek priča istu priču, iznosi iste ideje, on je tvorac jedinstvene Knjige.” (Damjanov 2009: 481)

Idiosinkratičnost, u prvom redu, potiče iz Pekićevog poetičkog pregnuća, dok je, na drugoj strani, a kako su to već zapazili proučavaoci njegovog djela, ona posljedica *njegove lične sudbine* (up. Milanović, Vladušić 2014: 72)³. Kao takva ona je u suštini Pekićevog kritičkog stava o zvaničnoj istoriji koja „potpuno izostavlja upravo ono što je za saznavanje prošlosti najvažnije, a to su iskustva nekadašnjih ljudi, njihovo doživljavanje sveta u kojem su živeli.” (Lukić 1996: 322–323)

skromnih ostataka groblja iz V veka nove ere, koji se tek uz pomoć visoke tehnologije mogu sačuvati u dodiru sa modernim vazduhom, poslužiće Pekiću kao metafora nesigurnosti našeg historijskog znanja. Postmoderna skepsa u *Godinama koje su pojeli skakavci* ne iznanađuje poznavaoca Pekićevog opusa: sa njom smo se sreli sadamdesetih godina u sotiji *Kako upokojiti vampira* koja predstavlja gotovo sistematski napad na historijske nauke. Novina koju donose memoari jeste u tome što je sumnja u mogućnost historijskog znanja sada povezana i sa kritikom monolitnog subjekta. Pekić u prvom poglavlju memoara piše da je čovek pre „zajednica ličnosti nego ličnost” odnosno „pre družina nepodudarnih krivaca kožom osuđena na isti zatvor nego jedinka koja većitu robiju izdržava u samici svog duha i svoje kože” (Pekić 2004a: 16). Jasno je da ovako shvaćen subjekt ne može raspolagati sigurnošću u ispisivanju memoara, odnosno uspomena, te da se naratološka podela na doživljajni i pripovedajući subjekt ovde još više radikalizuje. Služeći se metaforom Vinamula — polimera koji sprečava uništavanje tragova groblja u dodiru sa vazduhom — Pekić nam sugeriše da je piščev Vinamul zapravo selekcija dnevničke građe. Dakle, uz pomoć selekcije građe pisac izvlači jednu liniju prošlosti kojoj daje čvrstinu u dodiru sa sadašnjošću, i tako omogućava da se o toj prošlosti nešto zna. Istovremeno, na taj način Pekić sugeriše da njegove uspomene koje slede ne mogu biti shvaćene kao istina prošlosti već pre kao jedna od mogućnih istina.” (Milanović, Vladušić 2014: 72)

³ Pekić u *Rađanju Atlantide* eksplicitno ukazuje na sopstveno traumatično iskustvo koje je obilježilo njegovo uvjerenje o nemogućnosti izlaska van kruga: „Kada sam, godine 1953, pušten iz zatvora, znao sam da ne odlazim nikud napolje, već da iz jednog ‘unutra’ prelazim u drugo. Kod odlaska u London, nisam toga bio svestan. Zamišljao sam da napuštam začarani krug sudbine i da ću konačno biti napolju, izvan nje. Prošlo je više od deset godina, a ja sam tamo gde sam bio, još uvek ‘unutra’, povremeno dublje nego što sam bio.” (Pekić 1996: 12)

Neka od brojnih autopoetičkih opredjeljenja za holistički princip sagledavanja istorije, te za prevazilaženje ograničenja istoriobiografskog postupka, iščitavamo u sljedećim Pekićevim navodima:

„Istorija je ono što se, uprkos naše pismenosti, ne može zabeležiti, ili materijalizovati, uprkos naše graditeljske, rukotvoračke i pronalazačke veštine. Ona, dakle, nije samo ono što je zapisano ili u materiju pretopljeno, a često i to uopšte nije. (U istoriju, onu bitnu i određujuću, ulaze — ali samo kroz vrata Umetnosti — i alternative koje se nisu realizovale, potencijalna stanja, odlučujuća za razumevanje epohe, pa i sve ono što se nije zbilo, i što je, upravo zato što se nije zbilo, kao istorijski važnije od onoga što jeste.” (Pekić 2014: 51)

„Pošto neposredno znanje ne zahteva proces nego je pitanje sadržano u istom vremenu, u istom prostoru, u istoj ravni, sa tačnim odgovorom nema nikakvih mogućnosti za grešku. Mi se ne nalazimo u neposrednom dodiru sa najdubljim istinama.” (Pekić 1996: 185)

Dakle, istorijska dimenzija je, u odnosu na umjetničku, nepotpuna i nepouzdana, a istovremeno lišena neposrednog odnosa sa stvarnošću. I zato nije nimalo neočekivano što je, po njegovom dubokom ubjedenju, istorija „ono što zauvek umire, ne ostavljajući iza sebe verodostojne tragove kojima bi se naš razum bezbedno mogao obratiti, ostavljajući najčešće lažne putokaze koji ga odvođe u zabludu.” (Pekić 2014: 51–52) I dalje, u skladu sa eksplicitnom poetikom, istorijska fakta su „ubedljiv dekor za priču koja izvire s druge strane dodira s tom stvarnošću.” (Pekić 1993: 229)

Slobodan Vladušić uočava saglasnost Pekićeve postmoderne skepse i kritike historiografije iz ugla postmoderne teorije koja „istorijsku istinu dovodi u pitanje usled nekoliko bitnih momenata: najpre, to je sumnja u mogućnost postojanja svedočenja koje neće biti iskrivljeno uplitanjem identitetskih afiniteta svedoka. To uplitanje je, po mišljenju postmodernih teoretičara, neiskorenjivo. Potom, tu je pitanje jezika: jezik koji nije prost medij prikazivanja istorijske istine, nego instrument „manipulacije, upravljanja i konstruisanja.” (Hačion 1996: 311) Najzad, na deformaciju/nemogućnost istorijske istine utiče i sam čin narativizacije istorijskih događaja (Hačion 1996: 320). Kod Pekića je mogućnost istorijske greške takođe ugrađena u kritiku historiografskog znanja...” (Vladušić 2012: 29) Nadalje, on

naglašava da se moramo rukovoditi i drugim pravcem proučavanja, a to je „onaj koji nas primorava da načinimo razliku između istorijskih činjenica i srži istorijskih događaja” (ibid.: 29). Upravo, preplitanje i elaboriranje stavova koje Pekić iznosi u sotiji *Kako upokojiti vampira* i eposu *Atlantida*, predstavljaju ilustraciju njegovog tragalačkog, ali i otkrivalačkog zahvata u *jedinstvenoj Knjizi*.

Primjera radi, u sotiji *Kako upokojiti vampira* nailazimo na sljedeću konstataciju:

„Ni najbolji među nama nikad ne dospevaju dalje od manje-više savesne rekonstrukcije istorijskih činjenica. A *istorijske su činjenice školjke iz kojih je vreme izvuklo biser*. Uprkos najobilnijoj građi, mi nismo kadri da restaurišemo *njihovu živu srž, već samo suvu i mrtvu ljušturu*, ostavljajući izvan saznanja i osećanja sve što se stvarno zbivalo pod tim enigmatskim šiframa prošlosti, pa ma to imalo najsurovije oblike patnji, iskušenja i smrti, a što, tek sada uviđam, čini jedini relevantan sadržaj prave istorije, koja nikada neće biti napisana.” (Pekić 2012: 27)

U antropološkom eposu *Atlantida*, koji je nakon sotije objavljen u razmaku od jedanaest godina,⁴ uočavamo saglasnost Pekićeve slike ljudskog tijela kao materije/forme sa školjkom/ljušturicom, a ljudskog duha kao od njega razdvojene, prividne, nesusštinske sadržine:

„Ravnoteža duhovnog i materijalnog, duše i tela, davno je poremećena. Pogrešni način života narušio je jedinstvo čovekove primarne prirode, razbio harmoniju bića, nasilno razdvojio njegovu sadržinu od forme, ono što su Heleni nazivali duhom i telom, za čije su se jedinstvo svojom mišlju zalagali i životom uništavali. Iz tog života istekao je duh kao što je tekla voda iz krčaga što ga je na vatru izlivaao indijanski vodolija njihovih utvara. Materija je okružila ljudsko telo, nalik na praznu ljušturu, na vlastite oblike, na imitaciju svoje mrtve prirode. Iako, u načelu, stvaranje je bilo vidljivo, opipljivo,

⁴ Sotija *Kako upokojiti vampira* izlazi iz štampe 1977, a epos *Atlantida* 1988. godine. Prim. V. V. J.

svet je baš zbog toga što je ostao prazan, postao privid, nešto što ništa ne sadrži, nije ništa. Zaostatak pobeđenog duha našao se u tuđem svetu. Njegovo samoosećanje je slabilo, svojstva su mu se izmijenila, njegova istorija je zaboravila samu sebe i svoju svrhu. Začarani duh pošao je za materijom i njenim zabludama.” (Pekić 2001: 266)

Upravo, u Pekićevim antropološkim romanima, koji predstavljaju model tzv. alegorijske fantastike „kod koje je odmak u paralelnu stvarnost zapravo u funkciji alegorijskoga govora o onoj primarnoj” (Pogačnik, 2008b: 17), ljude i robote razlikuje tek *odsustvo duše*. Materijalistička civilizacija, prema kojoj Pekić gaji identičan animozitet kao prema historiografiji, upravo nastaje odvajanjem čovjeka od svoje suštine.

Tragajući za ‘arhesuštinom’ čovječanstva podvrgava dekonstrukciji sve nivoe koje teže materijalizaciji. Zapravo, ta njegova remitologizacija ide pravcem dosljednog de(kon)struisanja svih modelativnih, odnosno vještački stvorenih sistema. Otudjenje individue, otudjenje svjetova, otudjenje civilizacije, počinje upravo na nivou lažnog modelovanja ekspresije, što remeti, pa i destruiše proces prenošenja poruke i pojačava nemogućnost uspostavljanja komunikacije između duhovnog i materijalnog kao dva suprotstavljena, binarno opozitna, paralelna svijeta. Upravo zbog toga se u *Atlantidi* insistira na jedinom humanom obliku komunikacije: neverbalnom (ljudi, za razliku od robota, pozdravljaju se praveći rukama pokret koji podsjeća na izlivanja vode iz Posejdonova krčaga, a komuniciraju putem telepatije:

„Atlantiđani nisu imali jezik u robotskom smislu reči. Jezik kao nešto odvojeno od konteksta osećanja i misli. Telepatija nije dopuštala laži. S mislima udaljenom je korespondentu automatski slani i kontekst u kome je mišljenje nastalo i sazrelo. Suma emocija, zbir podznačenja, cela duša u svakoj ‘reči’ sadržana. [...] Ovakav lažni jezik, čija je uloga bila pre da sakrije misao nego da je iskaže, nastao je tokom robotske istorije, čija je laž zahtevala i lažnu ekspresiju.” (Pekić 2001: 397)

U *Radanju Atlantide* nailazimo na eksplicitan stav: „sporazumevanje je jedan bazični akt koji se sa samim životom u stvari uspostavlja.” (Pekić 1996: 41) Sama kritika bilježenja stvarnosti zasnovana je na modelativnoj prirodi jezika i ograničenjima koja iz toga prirodno proizilaze. Kako tvrdi

Mišel Fuko, upravo riječ jeste ono što vlada, a ta je njegova vlast mračnjačka i manipulativna. U skladu sa tim, svijet riječi stvara svijet stvari, jer „diskurs je uvek samo igra” posredstvom koje sam „diskurs (tako) gubi svoju realnost, time što se potčinjava poretku označitelja.” (Fuko 2007: 38) Materijalizacija je, dakle, osnova za dehumanizaciju. Podnaslovivši *Atlantidu* sa *epos*, koji je u svom izvornom značenju „riječ”, „govor”, Pekić je upravo istakao komunikativnu i tragičku dimenziju romana, kojoj je dodata i čudesnost što „predstavlja onu odliku koja daje sjaj epskoj naraciji i koja epski svijet odvaja od svijeta historije.” (Lešić 2008: 397–398)

Zvanična istoriografija, dakle, ne može biti pouzdano sredstvo da se stigne do saznanja o porijeklu, još manje o budućnosti.⁵ Ona rekonstruiše istorijske zablude zaodjenute u revolucionarne i reformatorske ideje što neminovno dovodi do katastrofe. Toj zvaničnoj istoriografiji, zasnovanoj na selektivnim i iskrivljenim činjenicama, čulnim ograničenjima i paušalnim dokazima, onoj koja je *kao i sve na ovom polovičnom svetu, kompromis. Kompromisu između stvarne istorije i ljudske potrebe* (Pekić 2012: 114)⁶ suprotstavlja se u Pekićevim metaprozama nevidljiva istorija, zapravo *metaistorija*, koju karakteriše antropološka esencija. U *Atlantidi*, 1999 i u velikom finalu petoknjižja *Novi Jerusalim (Luče Novog Jerusalima 2999)*, dvije istorije, duhovna i materijalna, ljudska i robotska, egzistiraju paralelno; one su, po Pekićevim riječima, antipodne, antagone i nepomirljive; jedna teži Prirodi, druga Civilizaciji i one se „spremne na presudan obračun, dodiruju ali ne razumeju, podnose ali ne mare.” (Pekić 2001: 32) Upravo, ovaj stav korespondira sa Pekićevom težnjom da se budućnost čovječanstava

⁵ Već na prološkoj granici *Atlantide*, svog antropološkog *eposa*, Pekić dekonstruiše upravo istoriografski postupak. Hronika Williama Bradforda (*Mayflower Cronicles*), koja je u fiktivnoj dimenziji teksta označena kao vjerodostojni istorijski dokument, nije sadržavala činjenice čiji je očevidac bio njen kasniji čitalac: „Za časnog Williama Bradforda je sve što se na brodu desilo bilo prirodno. Za Johna Aldena, kačara iz Southamptona — nije. Za njega je časni Bradford nečasno lagao” (Pekić 2001: 23). A nakon više od trista šezdeset godina, ta ista *Hronika* dobiće status nepouzdanog dokumenta u rukama Johna Carvera (vid. Pekić 2001: 46). Up. Vukićević-Janković 2013: 195.

⁶ Pekić (2012): *Kako upokojiti vampira: sotija*, London, 1971/1972; Beograd: Laguna, 2012 (Beograd: M argo-art). Tako i Jan Assmann: *Kulturno pamćenje*, prev. Vahidin Prelejić, Zenica, 2005: u odjeljku Dokumentacija — kontrola ili smisao povijesti: dokumenti ne pokazuju značajnost nego trivijalnost povijesti. „Liste kraljeva pružaju uvid u prošlost, ali ne pozivaju da se njome pozabavimo. Time što je dokumentiraju, izmiču je fantaziji, pokazujući da se ništa nije dogodilo vrijedno pripovijedanja.” (str. 88)

objasni njegovom najdubljom prošlošću, u koju je pohranjena njegova suština. A ta suština je duhovna, idealistička osnova, nikako obezdušena faktografija. Njega ne „ne interesuje istorija po sebi, već ono iza nje, ono što je bira, pokreće, upućuje, komanduje, ili inhibira...” (Pekić 2014: 59)

Nasuprot pisanju/brisanju, premještanju/nestajanju, preobražavanju/rekonfiguraciji istorijskih referenci, Pekić zauzima poziciju koja se okreće „magijskom verovanju duši i duhu minulog doba”, poseže za putem do spoznaje „transcendentalnim tumačenjem fakata” u težnji da dosegne univerzalno značenje i *manovsku nadvremeno-bezvremenu tačku* „u kojoj se ukrštaju ose svih svjetova i svih vremena.” (Pekić 2014: 58) Po njegovom uvjerenju:

„Oživljavanje istorije delo je Magije, nije Nauke. Fakta su šminka. Šminka čini lice vidljivim, ali ga ne stvara. Ako pisac ne poseduje lozinku vaskrsenja, ono ‘Talita kumi — Ustani i hodi’ proizvešće animirani, a ne pravi život, lešinu koja se kreće, a ne pravi život. Ličiće to na prošlost, ali prošlost neće biti.

Mnogo je onih što iz grobova znaju iskopati leševe prošlosti, ali ih malo ume prizivati njihove duhove.

Voleo bih da budem među njima. Zato valja biti medijum, ne tvorac. Hipnotički se predati signalima ‘s one strane’, proricati unatrag, očistiti se od naslaga predrasuda i iskustva što su nas od prošlosti razdvojile, opet — biti nevin. Koliko ću u tome uspeti, pokazće vreme.” (Pekić 2014: 60–61)

Pored naslova i podnaslova (sopstvenog žanrovskog određenja: *epos*), Pekić svoju antropološku metanaraciju započinje sa još dva semantička signala: dva mota iz Platonovih dijaloga za kojima slijedi Predgovor. Mota su sentence o Atlantidi iz Platonovih dijaloga, od kojih prvi potiče iz njegovog vjerovatno najuticajnijeg filozofskog teksta i upućuje na ciklično vraćanje čovječanstva na početak, uz brisanje svega što je ranije postojalo (*Timej*), dok drugi govori o *najpravednijoj rasi ljudi* koja je nekada postojala (Kritija). Obje ideje saobražene su Pekićevim antropološkim narativima.

Utopijska slika drevnog Atlantisa jeste slika idealnog svijeta u kome „materijalna osnova uopšte ne postoji” a „dobrota, plemenitost, sve one vrline koje idealno treba da važe i u ovom svetu, tamo su deo instinkta.” (Pekić 1996: 40) Dakle, ne rezultat nečeg naučenog i artificijelnog, već

urođenog. Upravo vidimo da Pekić ovdje izdvaja osnovni ideal helenskog svijeta, koji je oličen u kalokagatiji. Citat iz *Kritije* koji se nalazi kao jedan od inicijalnih signala za ulazak u *Atlantidu* upravo govori o najpravednijoj rasi ljudi, blagoslovenoj od bogova (Kritija). Takav idealan čovjek zapada u opasnost „kada u trenutku oholosti pokuša da se uzdigne i poistoveti sa bogovima čime čini prekršaj protiv panmetronaristonskog i medenaganskog principa [...] U tom, za smrtnike fatalnom trenutku, dolazi do *hybrisa*, pojma koji se nalazi u središtu Homerove filofske antropologije. Hibris je opasnost koja vrebata slobodnog čoveka u njegovoj težnji ka višem životu.” (Petrićević 2002) Platon koji je ujedno bio jedan od najvećih kritičara mita, uvodi u svoje dijaloge jedan sasvim novi mit, kojim učvršćuje svoje učenje o postojanju nepromjenljive stvarnosti (izvan empirijske), a predstavlja njenu paradigmu i uzrok (up. Deretić 2014: 15). Upravo taj mit mu je poslužio za učvršćivanje pojma ciklizacije, zatim ideje o demijurzima — bićima koja će podražavati i unutar sebe samih reprodukovati ljepotu i harmoniju prirodnog poretka, te za kosmološku teoriju (kosmos/poredak ima oblik sfere koja je „najsavršeniji od svih oblika koji sadrži sve druge oblike u sebi” (Platon 1981: 33b). Na značenje udvostručenog mota — citata, Pekić podsjeća čitaoca na više mjesta u tekstu, sugerirajući da izabrana poetska forma nije slučajna.⁷ U *Radanju Atlantide* nailazimo i na sljedeće: „Sve od ovog Platonovog svedočanstva ljudi su ili tragali za Atlantidom, ili odricali njeno postojanje. Večni Aristotel je, razume se, bio među posljednjima. Prvi prorealist je priču držao običnom poetskom fikcijom koja je trebalo da osveži Platonovu suvoparnu naraciju, onako kako je izmišljeni zid, kojim su Ahajci ogradili logor ispred Troje, pomogao Homeru. Ali, kao što je Homer taj zid srušio, čim mu pesnički više nije bio potreban, tako je i Platon, kada je obavila monotonu funkciju u njegovom dijalogu, potopio Atlantidu, predviđajući da će je kritičari i pustolovi tražiti. ‘Čovek koji je Atlantidu sanjao, učinio je i da ona iščezne’, veli Aristotel s prilično (za njega) uspelim cinizmom.” (Pekić 1996: 8) Pekić se odriče svih materijalista i realista u duhovnom razvoju ljudske

⁷ I kod Elijadea nailazimo na tezu: „Kosmičko trajanje je ponavljanje i *anakuklosis*, večni povratak.” (Eliade 1959: 9) Niče određuje život kao nešto što je smješteno između krajnosti istorijskog i neistorijskog, te cikličnu koncepciju svijeta kroz vječno stvaranje i razaranje. Prim. V. V. J.

misli,⁸ a poseže za mitom kao oblikom istinonosnog saznanja u kojem su pohranjeni modeli „naše zajedničke nesreće”. (Pekić 1989: 490) U skladu sa mitomahijskim pregnućem, Pekić dalje razvija sopstvenu poetsku viziju: „Atlantis nije bio, kao što je Platon pretpostavljao, jedan kontinent između Amerike i Evrope. Atlantis je bio, u stvari, naša planeta, koja je imala istu ovu istoriju koju i mi imamo. Razvijala se na potpuno isti način, sa svojim Atlantisom u predvremenu, pa istorijskom vremenu, dakle kada se ponovo ta legenda ostvarila.” (Pekić 1996: 53) U *Mitu književnosti i mitu stvarnosti*, koji Olga Nedeljković s pravom smatra Pekićevim literarnim manifestom (up. Nedeljković 2010: 72), stoji sljedeće: „Unutar ciklično shvaćenog statičnog vremena, unutar nepromjenjivog nacrta menja se istorijski dekor, ređaju se datumi ‘napretka’ od paleolitske kolevke ka svojoj grobnici, rađaju se i umiru narodi, kulture, civilizacije, odmiču, primiču, kolebaju se prostorne granice humaniteta, zidaju se i ruše ljudska staništa i dela naših ruku, jedna ideja o svetu zamenjuje drugu, jedna patnja drugu, a da se ljudska sudbina, limitirana ništavilom iz koga smo rođeni i ništavilom kome smo upućeni, suštinski ne menja, i da njome, mimo svih prometejskih otpora, vlada sizifovski princip totalnog besmisla, zaborava, izjednačenja svega u crnoj kosmičkoj jami uzaludnosti.” (Pekić 1984: 77)

Pekiću poetički imanentna pesimistična vizija budućnosti „znatno je radikalnija od Orvelove: engleski pisac prorokuje apokalipsu čoveštva, odnosno totalitarnu državu u kojoj je beščasće ozakonjena vrlina, dok je Pekić ispovednik zadnjega Adama i vesnik prvoga čoveka.” (Pijanović 1991: 251) Apokaliptično finale, koje je prethodilo pisanju Atlantide (Pekić 2002: 16) rezultat je pogrešnog izbora, tako da „Na kraju Pekićevog romaneskog opusa, mrtvi smo posle pogrešne istorije i pre nemoguće budućnosti.” (Jerkov 2009: 73–74)

⁸ „Zahvaljujući Berdjajevu, Kierkegaardu, Heideggeru, Nietzscheu, Spengleru i modernoj antropologiji — a ne Marxu, Adamu Smithu ili Weberu — dobio sam sliku čoveka kome je *ova istorija naturena pogrešnim izborom smeru* u zoru civilizacije, dok je, još zbunjen i unezveren privikavao oči na široku perspektivu uspravnog hoda. *Dobio sam ideju o nužnoj otuđenosti vrste*, iz koje proizilaze i sve pojedinačne otuđenosti i nesreće, *uključujući i nerazumevanje i neprihvatanje smrti*. Dobio sam ideju o neminovnosti potpune materijalizacije života sve do njegovog totalnog umrtvljenja, na isti način na koji će ovaj ciklus kosmosa biti ubijen preteranom gustinom jednog istog suštastvenog elementa.” (Pekić 1984: 83) Istakla V. V. J.

Upravo svi utopijski prostori, kao što je prostor Atlantide, izgubljenog raja, ili Novog Jerusalima, moraju se shvatiti i prihvatiti alegorijski, kao što se tako moraju shvatiti i prostor i vrijeme, ali i saznanje koje počiva u ljudskom pamćenju: „Ljudi nisu gradili jednu već mnoge civilizacije koje se smenjuju. I dok se svaka civilizacija razvija za sebe, sledeći linearni tok, njihova smena prati cikličnu putanju u okviru koje svaka civilizacija nasleđuje osnovne obrasce one stare. Argonautika počinje kada se: „Arion u grehu rodi.” (Pekić 1989: 11) Alegorijska slika ljudskog pada počinje od najdrevnijeg mita: Atlantidani su, iako obdareni duhovnim i još više paranormalnim sposobnostima kojima su potčinjavali materiju sa svim njenim ograničenjima, stvorili bića bez duše, odnosno proizveli robotsku civilizaciju, čime su počinili *hybris*. Taj grijeh je iz drevnog Atlantisa postao memorijska matrica ugrađena u cikličnu smjenu civilizacija koje će se „uvek ponavljati, uvek inicijalno destruktivne.” (Pekić 1996: 319)

U *Rađanju Atlantide* Pekić eksplicitno navodi da su u prostoru i u vremenu „sva vrata lažna” dok se prava nalaze „van prostora i van vremena.” (Pekić 1996: 13)⁹ Zapravo: „Kao što nas vreme vara svojim prividnim proticanjem, nemogućim u večnom trajanju u kome ništa ne teče, obmanjuje nas i prostor izgledima pomeranja koja u njegovoj beskonačnosti ne postoje.” (Pekić 1996: 13) Pekićeva istorija je, dakle, sveprostorna i sjevremena, odnosno sveobuhvatna istorija hominidna izgrađena na samorazarajućem principu i najboljih ljudskih zamisli i poduhvata. Ne samo ikonička već i simbolička semantika *Atlantide* saobražena je zakonitostima mitskog sjevremena, koje je ciklično, rastegljivo i reverzibilno. Pekić svoje romane „ispisuje u prvom redu tumačenjem i simboličnim iščitavanjem mita” (Ahmetagić 2001: 166), prilazeći mu kao ontološkoj konstrukciji „koja je sastavljena iz tri nivoa i gde se ovaj poetski nivo nalazi u sredini, povezujući niži, odnosno istorijski, i viši, odnosno ontološki nivo.” (Pekić 1997: 370) Elijade, na koga se Pekić često insistira na mitološkom poništavanju vremena istorije i ovladavanju vječnošću kao sjevremenom. „Mitsko vreme sadržava u sebi istorijsko vreme, pa budući da je mitsko vreme ciklično a ne linearno, ono nagoni istorijsko vreme da se savija u krug, vraćajući se neprestano svom početku. Zahvaljujući tome, istorijsko vreme uspeva da u svojoj linearnosti sačuva odraz kružnog toka mitskog

⁹ Postojanje vremena i prostora u eposu označeno je kao iluzija (up. Pekić 2001: 239; Pekić 1989: 214).

vremena, a time i njegovu svestremensku suštinu.” (Lukić 2001: 206) Pekić insistira na stavu da vrijeme ne postoji i da se sve „u isto vreme dešava. Budućnost je već prošla, a prošlost će tek doći.” (Pekić 1989: 214) Suština humanog bivstvovanja nalazi se u poziciji mitske bezvremenosti u kojoj je, cikličnom logikom, tajna smrti podudarna tajni života: „Kao da je išta razumnije od stanja u kome se između života i smrti potire razlika, simbioze u kojoj život sahranjuje smrt, a smrt održava život.” (Pekić 2001: 41) Pekić u *Atlantidi* zapravo reinterpreтира i najstarije inicijacijsko iskustvo: promijeniti tok istorije u reverzibilnom smjeru, dakle ka potpunom i čistom povratku Prirodi, ka „sudbinskoj slobodi izbora”. (Lukić 2001: 323)¹⁰ Zato i ističe da je upravo Atlantis *globalna metafora o istoriji vrste*.¹¹

Zapravo: „Mitovi poništavaju svetovnu istoriju ali sami konstituišu jednu vanvremensku istoriju koja odoleva sveopštem proticanju vremena.” (Pekić 1997: 385–386) „I pre će biti da misao, kao sve na svetu, ima svoju cikličnost, da se kao i prostor i vreme, i zajedno u krug sa njima savija. U kruženju dolazi smisao sebi iza leđa. Kada se krug zatvori, u starim mitsima otkrivamo novo značenje i s njim počinjemo novo kruženje.” (Pekić 1996: 11) Upravo je ovo put na kojem uočavamo postupak „razobličavanja mitskih konstrukcija” kod Borislava Pekića. (Milošević 2003: 209)

U *Atlantidi*, u potrazi za porijeklom i identitetom, glavni junak, antropolog, stiže do najdalje tačke antropološke povijesti, dakle do potopljenog kontinenta i to uranjajući besvjestan u sopstveno sjećanje. U tom pravcu se i alegorijski i simbolično uokviruje traganje za identitetom čovječanstva koje se, Pekićevim tragom, nalazi u pravcu poniranja ka (pra)početku

¹⁰ Jasmina Lukić skreće pažnju na to da je upravo *Atlantida* jedan od ključnih segmenata Pekićevog stvaranja, a da komentari koji su u vezi sa radom na „ovom romanu imaju veliku važnost ne samo za njegovo razumevanje, već i za buduća tumačenja Pekićevih dela u celini” (Lukić u: Pekić 1996b: 324). Sam Pekić u *Rađanju Atlantide* ističe vezu između istorije i mita, ali ide i korak dalje smatrajući da je **bavljenje mitom zapravo bavljenje istorijom**, kao i to da je upravo *Zlatno runo*, posebno VII knjiga, završnica njegovog literarnog stvaralaštva kojim bi njegova mitomahija „postala jedna zaokružena celina i obuhvatila bi sve glavne mitove do kojih mi je stalo, sve centralne mitove naše istorijske stranputice” (Pekić 1996: 204).

¹¹ „Atlantis treba shvatiti kao globalnu metaforu o istoriji vrste. To je filozofski roman izgrađen kao hibrid između naučne fantastike i trilera. Pri čemu triler služi samo da uvlači čitaoca u jednu misaonu igru i da ga pripremi na zaključke koje on, ako bi bili saopšteni u drugom obliku, verovatno ne bi bio kadar da primi, odnosno da shvati.” (Pekić 1996: 311)

humanosti. Zato nije slučajno što je pekićevski remitološki manevar pohranjen u metadimenziju — u dimenziju u kojoj se nalazi stvarnost, a ne njen privid; dakle, tamo gdje je „mogućnost samog života”. (Pekić 1996: 10)¹²

Ljudski život, kao i svaka civilizacija, jeste samo još jedna ponovljena šansa da se načini pravi izbor i da se ne skrene sa puta na stranputicu odljudjenja. Snaga odupiranja robotizaciji, poznatom i izvjesnom, ponavljanju i automatizmu, počiva u čovjekovom samoosvješćenju i povratku svojoj duhovnoj suštini: „Moja tvrdnja da je materijalistička civilizacija, u svim svojim razvojnim stupnjevima, rezultat odvajanja čoveka od vlastite duhovne suštine.” (Pekić 1996: 240) Upravo, simbolički kodirana slika: „Kraj je u početku. Početak u sebi ima i kraj” (Pekić 1989: 214), predstavlja tačku spajanja VII knjige *Zlatnog runa* i *Atlantide*. Groteskna posljedica atlantičanskog hibrisa jeste:

„Radikalna i nekontrolisana razvitak nauke, debalansiranje prirode, zloupotreba njenih ograničenih izvora, perverzija ljudske inteligencije, razaranje duhovnih vrednosti i moralnih standarda, konfuzija uma i duše, zabuna u pogledu svrhe i cilja postojanja, materijalizacija, mehanizacija i najzad kompjuterizacija života, tiranija velikog broja i jednoobraznosti, kao i besomučnosti individualizma, bitka za prevlast između strana koje su iz veka u vek, u žudnji za što lakšim trijumfom, uprošćavale ljudske vidike, snižavale njihove vrednosti i eliminisale jedan po jedan obzir u njihovom postizanju, dovele su najzad do opšte katastrofe, u tradiciji zapamćene kao Potop.” (Pekić 2001: 383)

Svi Pekićevi tekstovi se iščitavaju na fonu ogromnog broja intertekstualnih veza, a na osnovu brojnih tragova koje Pekić ostavlja u vidu citata, neposrednog inkorporiranja imena ili naziva djela različitih autora u književni tekst, te eksplicitnim upućivanjem na izvore, što zahtijeva da se

¹² „Već godinu dana traje moje razmišljanje o *Atlantidi* i prikupljanje građe za knjigu koja je pod tim naslovom trebalo najpre da, mešavinom legure haksliorvelovske vizije budućnosti sa mojim istraživanjima u VII knjizi *Zlatnog runa* pruži uistinu sasvim novo, premda poetsko, tumačenje korena, toka i kraja naše civilizacije, a evo sada pre staje da bude obična knjiga, jedna među mnogima što ih čovek, iz ovog ili onog razloga napiše, i lagano postaje pogled na svet, mogućnost samog života.” (Pekić 1996: 10)

njegova fantastika¹³ čita kao *metaproza* (up. Mustedanagić 2002; Lukić 2001). Upravo ta fantastika, a posebno SF ima „ulogu noseće konstrukcije”, što „omogućava slobodnu igru ironije, parodije i grotesknog, kao i preudešavanje ne samo konvencija SF književnosti, već i svega što se kroz tu konstrukciju prepliće.” (Mustedanagić 2002: 177) Naučno-esejistički diskurs umetnut u tekst dodatno opterećuje semantičku ravan romana, jer se upravo na tom nivou de(kon)strukciji podvrgava cjelokupan logičko-racionalistički sistem mišljenja, što na jednom polu pojačava informacionu napregnutost teksta, a na drugom smanjuje redundancu usmjeravanjem pažnje na pravac dematerijalizacije. Ovdje se jasno uočava još jedna Pekićeva poetička konstanta, koja je sasvim oblikovana na fonu lotmanovske semiotičke superiornosti književnih, tj. fiktivnih tekstova. To posezaju za paradoksalnom igrom koja na određenom nivou možda i postigne supstitucionu relaciju fikcije i faksije Pekić je objasnio na sljedeći način:

„Kako na mom rukopisu stoji nevidljivo upozorenje: ‚Sličnost sa životom je slučajna i nepoželjna’ očevidno je da ja književnost, pa u širem smislu i svu umetnost, smatram veštačkom tvorevinom, još jednim prividom u sistemu privida u kome smo bez nade zatočeni [...] S druge strane, najžešći sam zagovornik te artifičnosti kao nje ne prvorođne i suverene prirode. Paradoks je tek prividan. Jer trudeći se da je učinim još veštačkim, da je, bilo refleksijom, bilo oneobičavanjem, što presudnije razdvojim od stvarnosti, zamišljam, u stvari, da je tim putem dovedem do neke nove, paradoksalne i od prirode nezavisne — prirodnosti.” (Pekić 1984: 72)

Antiutopijski svijet kraja eposa oslobođen je stoljeća lažne svjetlosti koju je isijavao razum. Destruktivni princip u čovjeku, a ne sila prirode, ima svojstvo samoaktiviranja; dakle sve najbolje ideje i težnje čovječanstva u sebi kriju samorazarušavajući princip. Mehanizam destrukcije pokrenut je kada se čovjek na putu jednačenja sa bogovima okrenuo protiv sebe i inicirao u stvorenom (robotskom i robotizovanom) svijetu, gdje se egzistira bez duše i svjesne volje, postojanje pakla tjelesnog trajanja. Želja čovjeka da sve

¹³ „Uostalom, fantastike, premda drugog kova, ima skoro u svim mojim radovima, osim autobiografskim, ali tu je sasvim dostojno zamjenjuje — naša bizarna realnost.” (Pekić 1993: 293)

poslove prepusti mašinama, dovodi do Prve greške — one iz koje su sve ostale greške proizašle (up. Vukićević-Janković 2013: 201). Dakle, ljudski je život uvijek ponovljena šansa kojoj čovjek još nije dorastao. Ponavljanje greške će se odvijati sve „dok se činom slobodne volje ne izmeni osnovni ljudski izbor i time ne otvori mogućnost dugačijeg civilizacijskog razvoja. Otuda i *Atlantida* i 1999 završavaju preokretom koji bi mogao da otvori takvu mogućnost.” (Pekić 1996: 319)

U pekićevskom metaistorijskom univerzumu sustiču se naučna, umjetnička, filofska i antropološka dimenzija ljudskog duha, koje bi trebalo da ukažu na moguće pravce za prevazilaženje autodestrukcije koja je ugrađena u memoriju ljudske vrste. Povratak istinskim ljudskim vrijednostima nemoguć je u bilo kom sistemu koji počiva na materijalističkoj selekciji i determinizmu, a to su, prisjetimo se, upravo odlike totalitarnih ideologija u kojima nema istinskog iskazivanja slobodne volje, niti mogućnosti za izbor. Zato se i samo čitanje „ukazuje kao svojevrсна recepcijska utopijsko-antiutopijska, a još više kao DISTOPIJSKA relacija, pošto je i večni povratak istog neminovan, jer uistinu evolutivnog napredovanja nema.” (Damjanov 2009: 481)

IZVORI I LITERATURA

- [1] Ahmetagić 2006: J. Ahmetagić, *Antropopeja — Biblijski podtekst Pekićeve proze*, Beograd: Draslar partner.
- [2] Damjanov 2009: S. Damjanov: Utopijsko-antiutopijski čitalac Borislava Pekića, u zborniku radova: *Poetika Borislava Pekića: preplitanje žanrova*, Službeni glasnik, Institut za književnost i umetnost, Beograd.
- [3] Deretić 2014: I. Deretić, *Platonova filozofska mitologija*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd.
- [4] Eljade 1999: M. Eljade, *Slike i simboli — Oglеди o magijsko-religijskoj simbolici*, prev. Dušan Janić, Sremski Karlovci.
- [5] Fuko 2007: M. Fuko, *Poredak diskursa: pristupno predavanje na Kolež de Fransu*, prev. Dejan Ajdačić, Loznica.
- [6] Jan Assmann: *Kulturno pamćenje*, prev. Vahidin Preljević, Zenica, 2005.
- [7] Jerkov 2009: A. Jerkov, Sve o Pekiću: šta je važnije od svega, u: *Poetika Borislava Pekića: preplitanje žanrova*, ur. G. Tešić, Službeni glasnik, Beograd.
- [8] Lešić 2008: Z. Lešić, *Teorija književnosti*, Službeni glasnik, Beograd.
- [9] Lotman 2004: J. M. Lotman, *Semiosfera*, Novi Sad.
- [10] Lukić 2001: J. Lukić, *Metaproza: čitanje žanra. Borislav Pekić i postmoderna poetika*, Stubovi kulture, Beograd.

- [11] Milanović, Vladušić 2014: Ž. Milanović, S. Vladušić, *Vitomil Zupan i Borislav Pekić: od zatvorskog iskustva do žanra*, Slavistična revija, 62/2014, Ljubljana.
- [12] Mustedanagić 2002: L. Mustedanagić, *Groteskni brevijar Borislava Pekića (Groteskno oblikovanje romana „Hodočašće Arsenija Njegovana”, „Kako upokojiti vampira” i „1999”)*, Novi Sad.
- [13] Nedeljković 2010: O. Nedeljković, *The Destruction Of Reality, Or The Myth Of Man*, Serbian Studies Research, 1/1, Novi Sad.
- [14] Pekić 1984: B. Pekić: Mit književnosti i mit stvarnosti (kolaž 1968–1984), u: *Sabrana dela*, knj. 1, Beograd–Ljubljana.
- [15] Pekić 1989: B. Pekić, *Argonautika*, SKZ, Beograd.
- [16] Pekić 1993: B. Pekić, *Vreme reči*, prir. B. Koprivica, Beograd.
- [17] Pekić 1996: B. Pekić, *Rađanje Atlantide*, Beograd.
- [18] Pekić 2001: B. Pekić, *Atlantida*, Novi Sad.
- [19] Pekić 2002: B. Pekić, *Korespondencija kao život*, Novi Sad.
- [20] Pekić 2007: B. Pekić, *Izabrani eseji*, Novi Sad.
- [21] Pekić 2012: B. Pekić, *Kako upokojiti vampira*, Laguna, Beograd.
- [22] Pekić 2014: B. Pekić, *Tamo gde loze plaču: eseji i dnevници*, Službeni glasnik, Beograd.
- [23] Petričević 2002: M. Petričević, *Pojam kalokagatije u filozofiji*, Književne novine, dostupno na: <http://marijapetricevic.com/citanje.php?m=1&t=pojam%20kalokagatije>, datum preuzimanja: 7. 1. 2020.
- [24] Pijanović 1991: P. Pijanović, *Poetika romana Borislava Pekića*, Beograd.
- [25] Pogačnik 2008: J. Pogačnik, *Širenje područja borbe: (suvremena hrvatska proza 1994–2007). Tko govori, tko piše*, Zagrebačka slavistička škola, Zagreb.
- [26] Stojanović 2006: M. Stojanović, *Pogled na piščev radni sto*, Pančevo.
- [27] Vladušić 2012: S. Vladušić, *U potrazi za biserom — tretman istorije u Kako upokojiti vampira Borislava Pekića*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XXXVII/2012, Novi Sad.
- [28] Vukićević-Janković 2013: V. Vukićević-Janković, „Atlantida” kao Pekićev antropološki epos, *Studi Slavistici*: Firenze University Press, 193–203.

Vesna VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ

PEKIĆ'S IDIOSYNCRATIC APPROACH TO
THE OFFICIAL HISTORIOGRAPHY

Summary

Pekić was explicit in saying that the official historiography for him represents represents a demoniacal construct, while all the myths are a means of destroying and de/constructing the official history. Our research of this constant in Pekić's poetic procedure focuses on the novel Atlantis that is characterized as an anthropological ep-

ic, the mediation of which projects the semantically dispersive artistic, philosophical, and religious insights that illuminate the relation between culture and civilization. This is supported by the spheric semantics of Atlantis, modeled by the laws of the mythic time that is always cyclic, extendible, and reversible. Pursuant to this, the author points out that „truth has the best chances to be at the place where our imagination and somebody else’s reality intersect” (Pekić 2001: 9). Apart from this, we will consider hybris as a concept that represents the center of the Homeric philosophical and anthropological epic while abiding in the basis of Pekić’s narrative structures.

Keywords: Pekić, historiography, epic, myth, *hybris*, dystopia